

امام سجاد علیه السلام

امام علی بن الحسین (ع) مشهور به زین العابدین و سجاد بنا به نقل مشهور در سال ۳۸ هجری در مدینه چشم به جهان گشود. امام حدود ۳۵ سال امامت کرد و در سال ۹۴ یا ۹۵ هجری به دست ولید بن عبدالملک به شهادت رسید. امام سجاد(ع) زمانی عهده‌دار امامت شد که شیعه سخت‌ترین دوران خود را تجربه می‌کرد. واقعه کربلا و در پی آن سرکوب گسترده دوستداران خاندان پیامبر(ص) موجب شد تا انسجام و تشکل جامعه شیعی به ضعف و سستی گراید. با نگاهی به زندگی امام سجاد(ع) می‌توان دوران امامت ایشان را به دو بخش کلی تقسیم کرد: ۱. از واقعه عاشورا تا پایان دوره سفیانی بنی‌امیه (۶۱-۶۴ هجری) ۲. از استقرار حکومت مروانی تا آغاز امامت امام باقر(ع) (۶۴-۹۵ هجری). امام زین العابدین در هر دوره سیاست متناسب با آن را طرح و اجرا نمود. انتظار می‌رود در پایان درس به سوال های ذیل پاسخ داده شود:

۱. راهبرد امام برای حفظ قیام عاشورا چه بود؟
۲. نقش امام سجاد(ع) در بازآفرینی فرهنگ اصیل اسلامی چگونه بود؟
۳. امام سجاد(ع) برای زمینه‌سازی تشکیل حکومت اسلامی در دراز مدت چه اقداماتی را انجام دادند؟

اوضاع سیاسی، اجتماعی دوران امام سجاد(علیه السلام)

دوران امامت امام سجاد(ع) که با شهادت امام حسین(ع) در سال ۶۱ هجری آغاز شد، شرایط خاصی داشت. جنایت هولناک کربلا منجر به ترس و انزوای مردم گردید و بر محافل شیعه هم رعب و وحشت بسیار حاکم شد و بر مردم مسلم شد حاکمیت اموی برای استحکام پایه‌های حکومت خود از انجام هیچ جنایتی فروگذار نخواهد کرد. تعداد بسیار اندک شیعیان در این زمان حاکی از ازهم‌پاشیده شدن تشکیلات شیعه داشت.

جو خفقان و رعب‌آور باروی کار آمدن خلفایی همچون مروان بن حکم (۹ ماه از سال ۶۵ ق)، عبدالملک بن مروان (۶۵-۸۶ ق) و ولید بن عبدالملک (۸۶-۹۶ ق) تشدید شد. عبدالملک بن مروان هنگام به دست گرفتن قدرت طی سخنانی به مردم گفت: «بین ما فقط شمشیر حکم می‌کند و به خدا سوگند از این پس گردن هر کسی را که مرا به تقوا امر کند خواهیم زد». یکی از والیان عبدالملک، حجاج بن یوسف ثقفی نام داشت. شدت مخالفت و دشمنی حجاج با شیعیان به حدی بود که امام باقر(ع) ضمن روایتی چنین

۱. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، تحقیق صالح ابراهیم، تاریخ الخلفاء، ص ۲۵۸.

فرمود: «حجاج شیعیان را با فجیع‌ترین نحو می‌کشت و آنان را با هر تهمت و سوءظنی دستگیر می‌کرد. زندیق و کافر در نزد او بهتر از شیعه علی(ع) بود»^۲

در همین دوران عبدالله بن زبیر (۶۱-۶۴ق) در بخش دیگری از جهان اسلام یعنی مکه مشغول حکومت بود. او همچون رقبای خود از بنی‌امیه در دشمنی با خاندان پیامبر(ص) هم‌داستان بود.

در این میان فقط معاویه بن یزید رفتار متفاوت از سایر خلفا انجام داد. او در سال ۶۴ هجری به خلافت رسید. معاویه که از جنایات پدرش یزید و پدربزرگش معاویه بسیار متأثر بود، طی یک سخنرانی با شمردن برخی از کردارهای ننگین آنان از ایشان بیزاری جست و اهل‌بیت علیهم‌السلام را شایسته خلافت معرفی کرد. معاویه بن یزید پس از آن خلافت را واگذار کرد. با کنارگیری وی مروان بن حکم قدرت را به دست گرفت و خلافت از شاخه اموی به شاخه مروانی انتقال یافت.

باوجود خلفای بنی‌امیه فرهنگ اصیل اسلامی در حال فراموشی و اضمحلال بود. حاکمان نالایق بی‌توجه به شرایط سخت مردم به عیاشی و خوش‌گذرانی روزگار می‌گذرانند. هدف آنان حفظ قدرت و حکومت بود. زمانی امام سجاد(ع) با مروان مواجه شد و از او علت اصرارش بر ناسزا گفتن به امام علی(ع) در منابر مساجد سؤال کرد؛ مروان بی‌درنگ پاسخ داد: «حکومت جز از این طریق بر ما استوار نمی‌شود».

خلفای اموی و مروانی با دور کردن مردم از اهل‌بیت علیهم‌السلام آن‌ها را در بی‌خبری و جهالت نگاه می‌داشتند و با خدمت گرفتن عالمان دینی و محدثانی همچون زهری و وادار ساختن آن‌ها به جعل و تحریف احادیث تلاش می‌کردند حکومت نامشروع خود را مشروع جلوه دهند.

گفتگو کنید:

کوتاهی مردم در یاری خاندان پیامبر(ص) چه آثار و پیامدهایی را برای جامعه اسلامی در پی داشت؟

پند تاریخ:

عبدالملک بن مروان پیش از به قدرت رسیدن یکی از زاهدان شهر مدینه به شمار می‌رفت. انس او با قرآن، عبادت و مسجد چنان بود که به او کبوتر مسجد لقب داده بودند. وی پس از به قدرت رسیدن چهره حاکمی ضالم و ستمگر را در تاریخ به نمایش گذاشت. روزی در دوران حکومتش به سعید بن مسیب گفت: «چنان شده‌ام که اگر کار خوبی انجام دهم خوشحال نمی‌شوم و اگر کار بدی از من سر زند ناراحت نمی‌شوم.»^۳

۲. ابن ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه ۴۳-۴۴/۱۱

۳. ابن طقطقا، الفخری، ص ۱۲۲.

یک توضیح

حجاج بن یوسف ثقفی

عبدالملک بن مروان پس از به قدرت رسیدن حکومت عراق را به حجاج بن یوسف ثقفی سپرد. تمام منابع تاریخی حجاج را به سبب جنایات و کشتار های گسترده فردی سفاک و جنایت کار معرفی کردند. او حدود ۲۰ سال (از سال ۷۵ تا ۹۵ق) به امویان خدمت کرد و آنان را از رسول خدا (ص) برتر می دانست. حجاج بسیاری از مخالفان حکومت اموی را همچون عبدالله بن زبیر سرکوب کرد. نتیجه اقدامات سخت گیرانه او در عراق کشتن بیش از ۱۲۰ هزار نفر بود. هنگام مرگش ، در زندان او، تعداد فراوانی زن و مرد، زندانی بودند. بسیاری از آنان لباس نداشتند یا در فصل زمستان و تابستان تنها با یک لباس در این زندان بی سقف به سر می بردند. وی دشمن سرسخت شیعیان بود و بر دوستی عثمان _ خلیفه سوم_ اصرار فراوان داشت . سرانجام حجاج پس از جنایات بسیار، در سال ۹۵ بر اثر نفرین مظلومان ، به بیماری صعب العلاجی مبتلا شد و در شهر واسط عراق که خود بنا کرده بود_ به هلاکت رسید.

اقدامات امام سجاد(ع) در دوران امامت

فعالیت های سیاسی

۱- ایراد خطبه های روشنگرانه

غروب روز عاشورا خاندان امام حسین(ع) به اسارت گرفته شدند. رهبری این کاروان را امام سجاد(ع) بر عهده داشتند. کاروان اسرا از کربلا به کوفه، از کوفه به شام و در نهایت به مدینه رفتند. امام درحالی که بیمار بود ۱ و آثار مصیبت و سختی ها در چهره ایشان آشکار بود، از فرصت پیش آمده هوشمندانه بهره گرفت تا ضمن ابلاغ پیام نهضت عاشورا به مردم، وجدان های خفته و غفلت زده آن ها را بیدار سازد. امام سجاد(ع) در سخنرانی خود در شهر کوفه ضمن انتقاد از بد عهدی کوفیان حرکت امام حسین(ع) را حرکتی الهی و شهادت طلبانه معرفی کرد. مسیر بعدی کاروان، شهر شام بود. مردم شام که سال ها تحت حکومت خاندان بنی امیه بودند، تحت تأثیر تبلیغات این خاندان در دشمنی با اهل بیت قرار داشتند. آنان به مناسبت پیروزی ظاهری سپاهیان یزید شهر را آذین بسته و به شادی و پای کوبی مشغول بودند. امام ضمن تبیین علت و هدف قیام امام حسین(ع) ماهیت ظالمانه بنی امیه را برملا ساخت. بدین ترتیب حرکت تبلیغی یزید برای بزرگ جلوه دادن پیروزی خود را به اقدامی ضدتبلیغی بدل کرد.

یک توضیح

شام در گذشته مناطق وسیعی همچون لبنان، اردن و بخشی از فلسطین را شامل می شد. شهر دمشق پایتخت فرمانروایان اموی بود، منطقه شام به لحاظ باستانی قدمتی دیرین دارد و مناطق سیاحتی و زیارتی آن فراوان است. این شهر در زمان خلیفه دوم فتح شد و از همان زمان تحت قلمرو مسلمانان قرار گرفت.

معاویه در زمان خلیفه سوم والی دمشق شد. پس از کشته شدن عثمان و بیعت مردم با امام علی(ع)، معاویه از بیعت سرباز زد و امام علی(ع) را به همدستی با قاتلان عثمان متهم کرد.

این امر منجر به جنگ میان امام و معاویه در منطقه صفین شد که به حکمیت انجامید.

جریان حکمیت جایگاه معاویه را در سرزمین شام تثبیت کرد. پس از آن معاویه برای تثبیت پایه های قدرت خود مبارزه ای طولانی با خاندان پیامبر(ص) و دوستداران ایشان به راه انداخت و در این مسیر از هیچ اقدامی فروگذار نکرد.

۲- رویارویی با حاکمان اموی

رویارویی امام با عبیدالله بن زیاد و پس از آن یزید بن معاویه نمونه‌ای از شجاعت و بی‌باکی امام در وقایع بعد از عاشورا بود. امام در حالی باصراحت و بدون ترس پاسخ‌های کوبنده به آنان داد که خود و خاندان امام حسین (ع) در اسارت آن‌ها بودند. عبیدالله بن زیاد که انتظار برخورد قاطع امام (ع) را نداشت، دستور قتل وی را صادر کرد اما با دفاع جانانه حضرت زینب (س) از تصمیم خود منصرف شد. امام سجاد (ع) در شهر شام و در نزد یزید خطبه ای طولانی و روشنگرانه ایراد فرمود و در آن به معرفی اهل بیت و فضیلت‌های آنها پرداخت. این خطبه چنان موقعیت یزید را متزلزل ساخت که وی نتوانست خاندان اهل بیت را در شام نگه دارد و به ناچار ایشان را با تکریم و احترام راهی مدینه کرد. بارگاه یزید زمانی که امام (ع) دید وی قصد دارد این حماسه تاریخی را باطل جلوه دهد، با شرایط را به نفع خاندان اهل بیت علیهم‌السلام تغییر داد.

جست و جو و تحقیق

همان طور که گفته شد؛ خطبه امام سجاد (ع) حکومت یزید را سخت به وحشت انداخت ، این خطبه را مطالعه کرده ، محورهای مهم آن را استخراج کنید و در کلاس ارائه دهید.

۳- زنده نگه‌داشتن قیام عاشورا

شهادت امام حسین (ع) و یارانش ضربه سنگینی به خلافت بنی‌امیه وارد کرد. با روشنگری‌های امام سجاد (ع) و حضرت زینب (س) افکار عمومی نسبت به عملکرد خلافت بنی‌امیه آگاهی یافته بود. حال این واقعه نباید فراموش می‌شد. امام سجاد (ع) با گریه بر ستم‌دیدگان و زنده‌نگه‌داشتن یاد آنان، مبارزه علیه خلافت ظالمانه اموی را ادامه داد. یادآوری مکرر فاجعه عاشورا اجازه نمی‌داد ظلم و ستم حکومت اموی از خاطره‌ها محو شود.

۴- مبارزه با علمای درباری

فرمانروایان نامشروعی همچون بنی‌امیه ناگزیر بودند با جلب حمایت مردم، حکومت خود را قانونی و مشروع جلوه دهند. از این رو تلاش می‌کردند با استخدام برخی از علما مسیر حکومت خود را هموار سازند. دانشمندان حکومتی با جعل حدیث و تملق‌گویی وحشت حاکمان ظالم را به آرامش تبدیل می‌کردند. از جمله این افراد می‌توان به زهری اشاره کرد. امام سجاد (ع) در نامه‌ای به زهری وی را موعظه کرده و یادآور شد که آنچه از متاع دنیا به دست می‌آورد در مقابل آنچه از دست می‌دهد بسیار ناچیز است. این نامه گرچه به زهری نوشته شده است اما در واقع هشدار و توجهی است به سایر علما و دانشمندان دینی که دین خود را به دنیای ظالمان نفروشند.

۵- حفظ شعائر اسلام

از آنجا که امام سجاد(ع) رهبری الهی است و در برابر مردم خویش که همان امت اسلام است مسئولیت دارد، حفظ کیان اسلام از مهمترین تکالیفی است که او متعهد به انجام آن است. از این رو باید از شعائر اسلام مراقبت کند، نمادهایش را تداوم بخشد و مصالح کلی را بر سایر موارد ترجیح دهد. عملکرد ایشان در این زمینه مانند رفتار امیر المؤمنین(ع) است که پس از غصب حق خلافت ایشان و به نتیجه نرسیدن تلاشهایی که در راه استیفای حقوقشان انجام دادند جهت رعایت مصالح عمومی مسلمانان سکوت نمود. یا مانند رفتار امام حسن(ع) که به امضای پیمان صلح با معاویه روی آورد. همانطور که امام حسین(ع) بر اساس آنچه پیشتر گفته شد در راستای مصالح مسلمانان و حفظ شعائر دین مبین اسلام قیام نمود و جانش را فدا کرد. بر همین اساس است که امام سجاد(ع) همانطور که می‌کوشید تا چهره‌ی فاسد دولت اموی را برملا سازد برای مرزدارانی که وظیفه‌ی دفاع از کیان جامعه‌ی اسلامی را بر عهده داشتند نیز دعا می‌کرد. جالب آن است که این مرزداران تحت اوامر و نظارت حکومت اموی وقت بودند.

فعالیت

متن زیر را بخوانید و سپس با همفکری به پرسش مطرح شده پاسخ دهید:

در صحیفه سجادیه، این کتاب ارزشمند و پر نکته اینچنین می‌خوانیم:

«بار خدایا، بر محمد و خاندان او درود فرست و مرزهای مسلمانان را به پیروزمندی خویش استوار گردان و مرزبانان را به نیروی خود یاری ده و از خزانه بخششهای خودت، عطایاشان را به فراوانی ارزانی دار، بار خدایا، بر محمد و خاندان او درود فرست و شمارشان افزون و سلاحشان برنده کن. ناحیه‌ی آنها را حراست فرمای و پیرامونشان را نفوذناپذیر گردان. جمعشان متحد کن و خود به تدبیر کارهایشان پرداز. سررشته‌ی آذوقه‌شان را گسسته مگردان و دشواریها از پیش پایشان بردار و آنان را به نصرت خویش قوت بخش و به شکیبایی مدد فرما و دفع مکر دشمن را به ایشان بیاموز...»^۱

با توجه به این که امام سجاد(ع) در زمان حکومت اموی می‌زیست و طبعاً مرزداران هم رزمندگان مسلمانی بودند که تحت نظارت حکومت اموی وقت از مرزهای سرزمین‌های اسلامی محافظت می‌کردند، به نظر شما امام سجاد(ع) به چه دلیل برای این مرزداران دعا می‌کرد؟

فعالیت‌های فرهنگی

امام سجاد(ع) در دوران حکومت حاکمان مروانی با در پیش گرفتن سیاست تقیه به طور غیر مستقیم و بدون آنکه بهانه‌ای به دست دشمن بدهد رسالت سنگین خود را در هدایت و رهبری جامعه ایفا نمود. اصول سیاست‌های آن حضرت را می‌توان در محورهای زیر بیان کرد:

۱- دعا و مناجات

اشاره شد، تشکیل حکومت اسلامی و اجرای قوانین الهی در جامعه هدف بلندمدت همه امامان معصوم بوده است. ایجاد چنین حکومتی در گام اول نیاز به بالا رفتن سطح فکر و آگاهی مردم دارد. با توجه به خفقان و محدودیت شدید دوره مورد نظر امام(ع) در قالب دعا و مناجات، معارف و مفاهیم دین را به صورت فشرده و صریح برای مردم مطرح ساخت. این دعاها در مجموعه‌ای به نام "صحیفه سجادیه" جمع‌آوری شده است. امام در ضمن دعا به تمام ابعاد انسانی توجه کرده و مسائل مختلف اخلاقی، اعتقادی و سیاسی را مطرح کرده است.

جست و جو و تحقیق

ذکر صلوات در صحیفه سجادیه بسیار تکرار شده است. به نظر شما هدف امام از این تکرار، با توجه به شرایط آن زمان چه بوده است؟

یک توضیح

یکی دیگر از آثار به‌جامانده از امام سجاد(ع) رساله حقوق است. امام در این سال پنجاه حق فردی و اجتماعی را بیان کرده است. از جمله وظایف فرزند در برابر پدر، مادر، وظایف همسران نسبت به یکدیگر، وظایف همسایه، استاد، شاگرد و ...

به دلیل جایگاه خاص و محتوای جامع رساله حقوق ترجمه‌ها و شرح‌های متعددی برای آن نوشته و منتشر شده است. به این فقرات از رساله توجه کنید:

اما حق مادر بر تو آنست که بدانی او حمل کرده است ترا نه ماه طوری که هیچ کس حاضر نیست این چنین دیگری را حمل کند و به تو شیره جاننش را خورانده است قسمی که هیچ کس دیگر حاضر نیست این کار را انجام دهد و با تمام وجود، با گوشش چشمش، دستش، پایش، مویش، پوست بدنش و جمیع اعضا و جوارحش تو را حمایت و مواظبت نموده است و این کار را از روی شوق و عشق انجام داده و رنج و درد و غم و گرفتاری دوران بارداری را به خاطر تو تحمل نموده است تا وقتی که خدای متعال تو را از عالم رحم به عالم خارج انتقال داد. پس این مادر بود که حاضر بود گرسنه بماند و تو سیر باشی؛ برهنه بماند و تو لباس داشته باشی؛ تشنه بماند و تو سیراب باشی؛ در آفتاب بنشیند تا تو در سایه او

آرام استراحت کنی؛ ناراحتی را تحمل کند تا تو در نعمت و آسایش به زندگی ادامه داده و رشد نمائی و در اثر نوازش او به خواب راحت و استراحت لذیذ دست یابی

شکم او خانه ی تو و آغوش او گهواره تو و سینه او سیراب کننده تو و خود او حافظ و نگهدارنده تو بود. سردی و گرمی دنیا را تحمل می کرد تا تو در آسایش و ناز و نعمت زندگی کنی. پس شکر گزار مادر باش به اندازه ای که برای تو زحمت کشیده است؛ و نمی توانی از او قدر دانی نمایی مگر به عنایت و توفیق خداوند متعال.

حق پدر

اما حق پدرت بر تو آنست که بدانی او اصل و ریشه تست و تو فرع و شاخه او هستی، و اگر او نبود تو نبودی؛ پس هر وقت در خودت چیزی می بینی که موجب پیدا شدن غرور در تو می گردد متوجه باش که پدرت اصل و اساس آن نعمت است و خداوند را به خاطر این نعمت بزرگ ستایش کن و از او تشکر کن به اندازه ای نعمتی که به تو ارزانی نموده است.

۲- تربیت شاگردان

یکی از شیوه‌های اصلی امام سجاده(ع) در پیشبرد اهداف الهی و دینی، آموزش انسان‌های مستعد و توانا و آماده ساختن آنان برای حفظ دستاوردهای امامت و مکتب تشیع بود. برخی از چهره‌های معروف عبارتند از: ابوحمزه ثمالی، ابوخلد کابلی، سعید بن حبیر.

۳- آزادسازی بردگان

یکی از تعالیم اصلی پیامبر(ص) برابری انسان‌ها در پیشگاه خداوند بود. ایشان همواره تأکید می کردند که ملاک برتری انسان‌ها به نژاد، قوم و رنگ وابسته نیست، بلکه عمل رفتار انسان‌ها موجب تقرب به خداوند می شود. باروی کار آمدن بنی‌امیه این تعالیم حیات‌بخش به فراموشی سپرده شد. امام سجاده(ع) به این بخش از جامعه عنایت ویژه داشتند. ایشان بردگان و کنیزان بسیاری می خرید اما آنان را بیش از یک سال نگه نمی داشت و با هر بهانه‌ای آن‌ها را آزاد می کرد. در مدتی که بردگان نزد امام بودند احکام و معارف دینی را از ایشان فرامی گرفتند. این افراد پس از آزادی به عنوان طرفداران جبهه حق در جامعه ظهور می یافتند. بردگان آزاد شده پس از آزادی همچنان رابطه خود را با امام حفظ می کردند.

یک توضیح

قصیده فرزدق در مدح امام سجاده(ع)

در تاریخ آمده است که روزی هشام بن عبدالملک برای انجام مراسم حج به مکه آمده بود. ازدیاد جمعیت مانع شد تا هشام خود را حجاز برساند. پس در گوشه‌ای برای خود فرش انداخته و از دور نظاره‌گر جمعیت در حال طواف شد. در این هنگام امام سجاده(ع) به جمع طواف‌کنندگان پیوست. وقتی امام خواستند حجاز را استلام کنند مردم کنار رفتند و راه را برای ایشان باز کردند. هشام از دیدن این صحنه بسیار ناراحت شد. یکی از اطرافیان هشام پرسید این کیست که چنین مورد احترام مردم است؟ هشام با آنکه امام را می شناخت گفت: نمی دانم! فرزدق یکی از شاعران بلندآوازه با شنیدن سخن هشام گفت من او را می شناسم و آنگاه قصیده مفصلی درباره امام سرود که ترجمه چند بیت آن این است: «این مردی است که حجاز، خانه خدا، حل، حرم او را می شناسد. نه (گفتن) در کلام او نیست و همیشه نیاز سائل را برآورده می کند. هنگام برخورد با مومنان چشم‌ها را فرومی بندد، برای آنکه حیا دارد و دیگران چشم فرو می بندد به جهت ابهتی که او دارد...»

رخدادهای دوران امام سجاد علیه السلام

۱- قیام ها

الف- توابین:

این قیام از سوی تعدادی از شیعیان به رهبری سلیمان بن صُرد خزاعی -از شیعیان قدیمی امام علی(ع)- صورت گرفت. قیام آنها از روی پشیمانی بود زیرا با آنکه بسیاری از آنان از دعوت کنندگان امام حسین(ع) بودند اما به یاری وی نشتافتند. شهادت مظلومانه امام حسین(ع) آنان را دچار عذاب وجدان ساخت و برای جبران کوتاهی خود تصمیم گرفتند با بنی امیه بجنگند. آنها پس از سوگواری در کربلا قیام خود را آغاز کردند و در جریان قیام، شهر کوفه را تصرف کردند. ابن زیاد حاکم کوفه به شام فرار کرد. اما به فاصله اندکی لشکری از شام بر آنان حمله برد. سلیمان و بسیاری از توابین به شهادت رسیدند و باقیمانده آنان به کوفه بازگشتند.

ب. قیام مختار:

مختار از شیعیان سرشناس کوفه به شمار می‌رفت. وی از یاری کنندگان مسلم بن عقیل در کوفه بود و به جرم پناه دادن به ایشان و همکاری با او به دست عبیدالله بن زیاد دستگیر و روانه زندان شد. چندی بعد به دنبال خاموش شدن قیام امام حسین(ع) از زندان آزاد شد.

مختار پس از شکست توابین زمینه را مهیا دید و با جمع کردن باقیمانده توابین و سایر دوستداران اهل بیت علیهم السلام با شعار «یا لثارات الحسین» قیام خود را آغاز کرد. وی هدف خود را انتقام از قاتلان امام حسین(ع) اعلام کرد. بسیاری از ایرانیان که در آن روزگار موالی (بندگان آزاد شده) خوانده می‌شدند، به مختار پیوستند تا شاید از زیر بار ظلم و ستم امویان رها شوند. مختار در مدت کوتاهی بر بیشتر عراق دست یافت و افرادی نظیر ابن زیاد، شمر و عمر بن سعد را به قتل رساند. پیشرفت‌های سریع مختار، عبدالملک بن مروان و عبدالله بن زبیر را به وحشت انداخت، از این رو از دو جانب به عراق هجوم آوردند. جنگ سرنوشت ساز میان مختار و مصعب در گرفت. پس از کشته شدن شمار زیادی از موالی و چهار ماه محاصره سخت سرانجام مختار نیز کشته شد. مصعب پس از تسخیر کوفه تعداد زیادی از یاران مختار را که بیشتر آنها ایرانی بودند، قتل عام کرد.

ج. قیام عبدالله بن زبیر

عبدالله بن زبیر به عنوان فرزند یکی از صحابه معروف رسول خدا(ص) در حجاز مورد توجه دستگاه خلافت اموی بود تا مبادا ادعای خلافت و حکومت نماید. وی پیش از این در تحولات تاریخ اسلام از جمله در برپایی جنگ جمل نقش موثری داشت. ابن زبیر در زمان یزید بیعت نکرد و همواره منتظر فرصتی بود تا بتواند قدرت را در حجاز به دست بگیرد. او پس از شنیدن خبر شهادت امام حسین(ع) بی‌درنگ علیه امویان ادعای استقلال کرد و از مردم برای خود بیعت گرفت و قلمرو خود را گسترش داد. ابن زبیر از شهادت امام حسین(ع) و اسارت اهل بیت برای جلب حمایت مردم و تحریک احساسات آنها به خوبی بهره برد.

امام سجاد(ع) هرگز عبدالله بن زبیر را تأیید نکرد بلکه مخالفت خود را با او آشکار نمود و از تسلط وی بر سرزمین حجاز نگران بود. حکومت ابن زبیر تا سال ۷۴ ه.ق به طول انجامید. در این سال حجاج بن یوسف ثقفی به دستور عبدالملک بن مروان مامور سرکوب عبدالله بن زبیر شد. حجاج پس از محاصره مکه و به منجینق بستن و ویران کردن خانه کعبه بر ابن زبیر دست یافت و او را کشت و بدنش را واژگونه به مدت یکسال بر دار آویخت.

۲- فتوحات

- فتوحات که از دوران خلفا آغاز شده بود در دوره حاکمیت یزید و پس از او - تا پایان فتنه عبدالله بن زبیر در سال ۷۳ ق _ تقریباً متوقف بود؛ ولی با آغاز سیطره عبدالملک بن مروان بر مناطق مختلف و غلبه او بر مخالفان ، فتوحات از سر گرفته شد . در این فتوحات ، مناطق شمال آفریقا همچون؛ لیبی و الجزایر فتح شد.
- فتوحات در شرق درود ناحیه سیستان و ماوراءالنهر انجام گرفت و تا اواخر قرن اول ، مسلمانان تا مرز چین و هند پیش رفتند.
- در جبهه غربی سال ۹۲ق اندلس(اسپانیا) به دست مسلمانان افتاد. فرماندهی این حرکت را موسی بن نصیر عهده دار بود، اما نقش اصلی را یکی از سرداران او به نام «طارق بن زیاد» بر عهده داشت. ضعف و تزلزل حاکمیت اموی در قرن دوم ، موجب توقف فتح دیگر مناطق اروپایی شد.

- پرسش

- علت عدم همراهی امام سجاد (ع) را با قیام مختار و توأین بنویسید.
- علت شکست قیام مختار چه بود؟
- چند مورد از خدمات علمی و فرهنگی امام سجاد(ع) را بنویسید.
- فتوحات مختلف در عصر اموی در کدام سرزمین ها صورت گرفت؟